

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate et Educatione Civili V (2015)

ISSN 2082-0917

Przemysław Wywiat

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Terytorialne organy dowodzenia w systemie bezpieczeństwa państwa podziemnego

Doświadczenia funkcjonowania państwa w warunkach podziemnych

Współczesne zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego, w tym konflikty o charakterze asymetrycznym czy wojna hybrydowa, z jaką mamy obecnie do czynienia we wschodniej Ukrainie, wskazują na potrzebę zmian w systemie bezpieczeństwa RP i naprawy popełnionych w ostatnich latach błędów. Dostrzegli to również rządzący, którzy odpowiadali za tzw. profesjonalizację armii. Podczas dorocznej odprawy kierowniczej kadry Ministerstwa Obrony i Sił Zbrojnych na początku 2013 roku prezydent Bronisław Komorowski powiedział: „Koncepcja rozwoju polskich sił zbrojnych oparta na polityce misji ekspedycyjnych jest błędna”¹. Siły Zbrojne, podstawa systemu obronnego RP, by wypełnić swoją najważniejszą konstytucyjną misję „ochrony niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnienia bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic”² muszą składać się z dwóch komponentów: wojsk operacyjnych i wojsk obrony terytorialnej. Powinny być gotowe zarówno do działania w czasie pokoju, kryzysu i wojny, jak i do przejścia do walki podziemnej w warunkach okupacji na części lub całym terytorium państwa. Należy, przygotowując struktury państwowe i wojskowe, w tym stanowiące jeden z elementów systemu obrony terytorialnej terytorialne organy dowodzenia do prowadzenia walki w warunkach podziemnych, sięgnąć do doświadczeń historycznych.

Polskie Państwo Podziemne z okresu II wojny światowej działało na mocy odpowiednich zapisów konstytucji kwietniowej z 1935 roku. Dzięki nim została zachowana ciągłość państwa i jego władz, a pozostający na emigracji – najpierw we Francji, następnie w Wielkiej Brytanii – rząd mógł zostać uznany na arenie międzynarodowej. Na terenie okupowanego kraju istniał konspiracyjny aparat państwowy oraz podziemna armia. Silna była również świadomość społeczna istnienia Państwa Podziemnego. Jak stwierdza Zbigniew Jerzy Hirszt, „polskie państwo podziemne było – w znaczeniu rzeczowym – polityczną organizacją suwerenną, zorganizowaną

¹ *Trudny, ale dobry rok*, „Polska Zbrojna” 2013, nr 4, s. 8.

² *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r.*, rozdział 1, art. 26.

w szczególny sposób terytorialną społecznością, posiadającą zorganizowany w konspiracji aparat państwowy i system polityczny zdolny do podejmowania suwerennych decyzji w walce o wyzwolenie całego terytorium państwa polskiego spod okupacji”³. Zapewnienie szeroko pojętego bezpieczeństwa narodowego jest podstawową misją państwa, a nabiera szczególnego znaczenia w warunkach wojny i okupacji. Dlatego należy zbudować adekwatny do wyzwań i zagrożeń system bezpieczeństwa narodowego, przez który – za Waldemarem Kitlerem – rozumiemy „wyodrębniony ze struktury państwowej, wewnętrznie skoordynowany zbiór elementów organizacyjnych, ukierunkowanych na ochronę bytu i rozwoju narodowego, a także przeciwdziałaniu wszelkim zagrożeniom godzącym w cele i interesy narodowe”⁴.

W szczególnych warunkach ukształtowany został system bezpieczeństwa Polskiego Państwa Podziemnego. Jego podsystem kierowania stanowiły cywilne i wojskowe władze działające na emigracji (Prezydent RP, Rada Ministrów, Naczelne Dowództwo) oraz w okupowanym kraju (Delegatura Rządu na Kraj oraz Komenda Główna Związku Walki Zbrojnej-Armii Krajowej). Podsystem obronny stanowiły Siły Zbrojne w Kraju, czyli Armia Krajowa, powstała w wyniku przeorganizowania ZWZ i zbudowana jako terytorialna organizacja wojskowa. Należy podkreślić, że AK, z którą scalała się i podporządkowała większość działających na terenie kraju organizacji o charakterze zbrojnym, stanowiła legalną Siłę Zbrojną podporządkowaną legalnym władzom państwowym: „ZWZ stanowi – pisał gen. Kazimierz Sosnkowski do płk. Stefana Roweckiego – część składową Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej podległą przez Komendanta Głównego Naczelnemu Wodzowi Wojsk Polskich”⁵. Podsystem ochronny stanowiły z kolei: podziemny wymiar sprawiedliwości (cywilny i wojskowy) oraz podziemna Policja w postaci Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa. Podstawą i wsparciem dla Państwa Podziemnego był czynnik społeczny: odpowiednio przygotowane i patriotycznie nastawione społeczeństwo polskie⁶.

³ Z.J. Hirszt, *II Rzeczpospolita. Polskie Państwo Podziemne 1939–1945*, Białystok 1998, s. 42.

⁴ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2012, s. 251.

⁵ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. I, Studium Polski Podziemnej, Londyn 1970, s. 73.

⁶ Gen. Tadeusz Komorowski „Bór” napisze potem: „Armia Krajowa rozrosła się w tym czasie do potężnej, jak na ówczesne warunki, siły i liczyła około 300 000 zaprzysiężonych ludzi. Następnego roku, w chwili wybuchu Powstania Warszawskiego, dosięgła liczby 380 000 żołnierza. Ta żądna walki masa, głęboko ukryta, miała wyjść z podziemia jedynie w wypadku powstania powszechnego, które było głównym celem wszystkich naszych przygotowań. Podane liczby nie obejmowały zresztą setek tysięcy naszych czynnych sympatyków, którzy współpracowali z Armią Krajową, ukrywali żołnierzy w czasie akcji, karmili ich i ubierali, dawali schronienie partyzantom, dostarczali nam wiadomości i służyli pomocą w każdej potrzebie. Nie do pomyślenia jest, żeby organizacja tak wielka jak nasza, tak rozgałęziona, spełniająca tyle różnorodnych zadań i okryta przy tym płaszczem tajemnicy – mogła być istnieć bez całkowitego poparcia olbrzymiej większości społeczeństwa. Więzy łączące Armię Krajową z ogółem były tak wielorakie, że nie sposób byłoby zliczyć tysięcy ofiarnych ludzi, którzy nie składali żadnej przysięgi, nie znali żadnych tajemnic, a jednak w tak wielkiej mierze

Głównym celem działalności Państwa Podziemnego oraz jego Siły Zbrojnej było przygotowanie powstania powszechnego, które miało doprowadzić do wyzwolenia terytorium kraju spod okupacji. W organizacji podziemnej armii, opracowaniu planów powstańczych oraz w końcu dowodzeniu w czasie walki dużą rolę odegrać miały podziemne terenowe organy dowodzenia. Niestety, przed 1939 roku nie podjęto starań na rzecz oparcia struktur konspiracyjnych na wypadek okupacji na istniejących wówczas terytorialnych organach administracji wojskowej (dowództwach okręgu korpusu) i należało tworzyć je, podobnie jak pozostałe struktury Państwa Podziemnego, już w trudnych warunkach utraty niepodległości.

Terenowe organy dowodzenia – model historyczny

Struktury terenowe, oparte często na lokalnie powstających organizacjach konspiracyjnych, zaczęto tworzyć niemal równoległe z centralnymi władzami Podziemia. W strukturze Służby Zwycięstwu Polski wprowadzono podział terenu na okręgi podległe bezpośrednio Dowództwu Głównemu. Do końca 1939 roku udało się utworzyć takie wojewódzkie dowództwa terenowe w Warszawie, Lublinie, Kielcach, Krakowie i Łodzi (teren okupacji niemieckiej) oraz Wilnie i Lwowie (okupacja sowiecka). W grudniu 1939 roku przystąpiono do budowy szczebla niższego – dowództw powiatowych SZP⁷. Na przełomie lat 1939 i 1940 przystąpiono do przeorganizowywania SZP na Związek Walki Zbrojnej. Zgodnie z *Instrukcją dla Obywatela Rakonia* z 4 grudnia 1939 roku, strukturę organizacyjną ZWZ miały tworzyć: pięcioosobowe sekcje, plutony w sile 2–5 sekcji działających w tej samej miejscowości, komendy obwodów obejmujące większe miasta (ponad 10 tys. mieszkańców) lub teren powiatu, oraz komendy okręgów dla miast powyżej 100 tys. mieszkańców lub terenu województwa. Okupacja niemiecka podzielona została na cztery komendy obszaru (nr 6 w Toruniu, nr 5 w Poznaniu, nr 4 w Krakowie i nr 1 w Warszawie), natomiast okupacja sowiecka na dwie komendy obszaru (nr 2 w Białymstoku i nr 3 we Lwowie)⁸.

Dość szybko okazało się, że w związku z problemami w łączności między dowództwami obszarów a KG ZWZ we Francji, której komendy obszaru były bezpośrednio podporządkowane, ten model organizacyjny nie był możliwy do realizacji. System zatem uproszczono powołując, w myśl *Instrukcji nr 2 dla Ob. Rakonia (Grabicy)* z 16 stycznia 1940 roku dwie komendy okupacji – niemieckiej i sowieckiej

nam pomagali, często ryzykując bardzo wiele i narażając się na te same niebezpieczeństwa, na jakie narażeni byli żołnierze. Można śmiało powiedzieć, że naszą organizacją pomocniczą byli wszyscy Polacy”, por. T. Bór-Komorowski, *Armia Podziemna*, Bellona – De Agostini, Warszawa 2014, s. 165.

⁷ S. Salmonowicz, M. Ney-Krwawicz, G. Górski, *Polskie Państwo Podziemne. Polish Underground State*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2009, s. 68–69; G. Górski, *Polskie Państwo Podziemne 1939–1945*, Fundacja Archiwum Pomorskie Armii Krajowej, Toruń 1998, s. 53.

⁸ *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. I, s. 12.

i podporządkowano im komendy obszaru⁹. Okazało się, że realia okupacji sowieckiej uniemożliwiły budowę tam komendy okupacji i tereny te zostały szybko podporządkowane Komendzie Okupacji Niemieckiej ZWZ w Warszawie. Jak wspominał potem gen. Tadeusz Komorowski „Bór”, „cały teren Rzeczypospolitej, na którym AK miała swoją organizację, podzielony był na «okręgi» wojskowe, odpowiadające obszarom przedwojennych województw. W razie potrzeby z dwu do czterech okręgówłączonych pod jednym dowództwem tworzone tzw. obszary. Dowódcy obszarów i samodzielnych okręgów podlegali bezpośrednio dowódcy AK. Kierowali oni powierzonym sobie terenem przy pomocy podległych im sztabów obszaru bądź okręgu”¹⁰. Z czasem okazało się, że komendy obszaru, mające stanowić pośredni szczebel dowodzenia między KG i okręgami, nie spełniły swej funkcji. W zasadzie miały one charakter szkieletowy i ograniczały się do prac o charakterze planistycznym i operacyjnym (może z wyjątkiem Obszaru Białostockiego i Obszaru Lwowskiego, które stały się rzeczywistym szczeblem dowodzenia)¹¹.

Podstawowym organem terytorialnej organizacji wojskowej był okręg ZWZ-AK. Granice okręgów odpowiadały zasadniczo (z niewielkimi odstępstwami) granicom województw według podziału administracyjnego z dnia 1 kwietnia 1939 roku¹². Okręgi ZWZ-AK odpowiadały okręgom korpusów z okresu międzywojennego, a komendantowi okręgu, tak jak wcześniej dowódcy okręgu korpusu, przysługiwały kompetencje wojskowej władzy administracyjnej w drugiej instancji. W realiach okupacyjnych zakres tych kompetencji uległ jednak znacznemu rozszerzeniu kosztem uprawnień przysługujących niektórym władzom cywilnym¹³. Okręgi dzieliły się na obwody, które obejmowały – w niektórych przypadkach z niewielkimi odchyleniami – powierzchnię powiatu administracyjnego. Komendy obwodów miały charakter terenowej władzy wojskowej szkoleniowo-administracyjnej. Komendanci obwodów organizowali i prowadzili walkę bieżącą¹⁴. Komendant obwodu stanowił wojskową władzę administracyjną pierwszej instancji, również jak w przypadku okręgów, o znacznie poszerzonych kompetencjach. W zasadzie w jego rękach kumulowały się kompetencje przedwojennych władz wojskowych i cywilnych¹⁵. Do podstawowych uprawnień komendanta obwodu należało: wyznaczanie oficerów i podoficerów do pracy w jego sztabie, wybór dowódców placówek i mianowanie

⁹ Tamże, s. 72–80; G. Górski, *Polskie Państwo...*, s. 65–66.

¹⁰ T. Bór-Komorowski, *Armia Podziemna...*, s. 85.

¹¹ G. Górski, *Polskie Państwo...*, s. 180; Komenda Obszaru Krakowskiego została rozbita już w pierwszej połowie 1941 roku i nie udało jej się odbudować. Obszar Warszawski jedynie ewidencyjnie obejmował Okręg Warszawa-Miasto. Obszar Zachodni posiadał tylko luźne kontakty z nominalnie podległymi mu Okręgami Poznańskim i Pomorskim.

¹² J. Kijewska, A. Sanojca (oprac.), *Schemat organizacyjny SZP-ZWZ-AK 1939–1945. Podział terenu II Rzeczypospolitej na Okręgi, Inspektoraty Rejonowe i Obwody oraz kryptonimy siatki terenowej*, „Dzieje Najnowsze” 1980, R. XII, nr 3, s. 89–90.

¹³ G. Górski, *Polskie Państwo...*, s. 180.

¹⁴ *Schemat organizacyjny SZP-ZWZ-AK...*, s. 90.

¹⁵ G. Górski, *Polskie Państwo...*, s. 180.

dowódców plutonów spośród przedstawionych kandydatów. Miał on również czuwać nad morale społeczeństwa, nie dopuszczać do walk partyjnych na swoim terenie, kierować akcją propagandową oraz czuwać nad wykonywaniem wyroków wydanych przez sądy specjalne. W momencie rozpoczęcia powstania powszechnego komendant obwodu miał dowodzić wszystkimi oddziałami bojowymi i pomocniczymi na swoim terenie¹⁶.

W sztabie komendy obwodu znalazły się takie stanowiska jak: komendant obwodu, zastępca komendanta – kwatermistrz, oficer broni, oficer gospodarczo-administracyjny, dowódca łączności technicznej, kierownik łączności konspiracyjnej, szef Kedywu, kierownik wywiadu ofensywnego, kierownik kontrwywiadu, oficer sabotażu i dywersji, oficer służby sanitarnej, dowódca Wojskowej Służby Kobiet, oficer ds. scalania, oficer ds. propagandy, kapelan i kierownik referatu wojskowego¹⁷. Najniższy szczebel w terytorialnej strukturze ZWZ-AK stanowiła placówka, zwana często rejonem. Obejmowała ona 1–3 przedwojenne gminy administracyjne¹⁸. Postępujące prace organizacyjne, przygotowania do powstania powszechnego oraz nasilenie walki bieżącej wymusiły wyodrębnienie szczebla dowodzenia operacyjnego i taktycznego w postaci inspektoratu rejonowego. Miał to być szczebel pośredni między szefem operacji komendy okręgu i szefem Kedywu a komendą obwodu. Inspektor rejonowy był zwierzchnikiem zgrupowań taktycznych i działalności bojowej oraz szkolenia dowódców i oddziałów bojowych. Dowodził walką bojową podległych mu 2–4 obwodów, koordynował akcje specjalne komend obwodów, przygotowywał wystąpienie do walki w „ogniskach walki” w czasie powstania powszechnego, prowadził szkolenie dowódców w formie ćwiczeń aplikacyjnych, przygotowywał odbiór zrzutów zestawów dla „opanowania ogniska walki”. Co warto podkreślić, inspektorzy rejonowi (najczęściej oficerowie od majora wzwyż) mieli nie tylko administrować podległym terenem i przygotowywać podległe siły do powstania, ale również przewidziani byli na dowódców Wielkich Jednostek WP w czasie odtwarzania Sił Zbrojnych¹⁹. Inspektorat przejmował część zadań podległych mu obwodów, w całości związanych z dowodzeniem walką bieżącą oraz przygotowaniem operacyjnymi i taktycznymi do powstania powszechnego, a także szkoleniem bojowym²⁰.

¹⁶ G. Ostasz, *Podziemna Armia Podokręg AK Rzeszów*, Wydawnictwo Libra, Rzeszów 2010, s. 34.

¹⁷ G. Górski, *Polskie Państwo...*, s. 181; Nieco inaczej strukturę Komendy Obwodu przedstawia G. Ostasz: komendant obwodu, zastępca komendanta obwodu, adiutant I – bojowy (referent szkolenia), adiutant II – organizacyjny, podinspektor WSOP, oficer (referent) wojskowy obwodu, oficer wywiadu (oficer informacyjny), oficer łączności, oficer pionierów-saperów, referent (kierownik) sztafet łączności, kierownik propagandy, kierownik walki cywilnej, oficer lekarz, kwatermistrz, oficer broni, oficer gospodarczy, oficer dywersji, referent WSK, kapelan oraz (tylko w obwodach z lotniskami lub zakładami lotniczymi), oficer (podoficer) lotnictwa, por. G. Ostasz, *Podziemna Armia Podokręg...*, s. 33.

¹⁸ G. Górski, *Polskie Państwo...*, s. 180.

¹⁹ *Schemat organizacyjny SZP-ZWZ-AK...*, s. 90–91.

²⁰ G. Górski, *Polskie Państwo...*, s. 181.

Zadania inspektorów rejonowych wynikały z generalnych zasad walki podziemnej, czyli: przygotowania się do ostatecznej rozprawy z okupantem, prowadzenia walki bieżącej, ochrony ludności przed wyniszczeniem. W przygotowaniu i realizacji tych zadań należało zatem:

- utrzymać w stałej gotowości organizacyjnej wszystkie ogniwa konspiracyjne na terenie inspektoratu,
- kierować pracą konspiracyjną,
- kontrolować – przy pomocy sztabu inspektoratu oraz podległych komend – całą działalność konspiracyjną rejonu²¹.

Inspektor rejonowy odpowiadał więc za zapewnienie:

- stałej łączności konspiracyjnej z okręgiem i obwodami oraz innymi samodzielnymi komórkami, pozostającymi w bezpośrednim kontakcie służbowym z jego sztabem,
- sprawnego działania wywiadu i kontrwywiadu inspektoratu,
- należytego zaopatrzenia kwatermistrzowskiego, szczególnie w zakresie uzbrojenia i środków sanitarnych,
- właściwego funkcjonowania zespołów wydawniczo-propagandowych,
- ustawicznego nękania wroga przez ataki oddziałów sabotażowych, dywersyjnych i partyzanckich,
- gotowości mobilizacyjnej wszystkich sił konspiracyjnych rejonu,
- opracowania na czas odpowiednich planów i rozkazów, zgodnie z wytycznymi i rozkazami komendy okręgu,
- utrzymywania stałych kontaktów oraz współpracy z organami podziemnych władz cywilnych,
- wsparcia ludności cywilnej w obronie życia i mienia oraz pomoc materialna i moralna w wypadku działań wyniszczających okupanta czy rodzimego elementu przestępczego²².

W sztabie inspektoratu rejonowego przewidziano następujące stanowiska: inspektor rejonowy, który w ramach odtwarzania Sił Zbrojnych miał objąć dowództwo nad tworzoną z sił jego inspektoratu Wielką Jednostką²³, zastępca inspektora, oficer taktyczny, oficer szkolenia bojowego, kierownik łączności bojowej, zastępca ds. łączności technicznej, oficer ds. zrzutów, oficer ds. sabotażu i dywersji, kierownik wywiadu ofensywnego, kierownik komórki ds. legalizacji, kwatermistrz odtworzonej wielkiej jednostki, oficer administracyjno-gospodarczy i oficer służby sanitarnej²⁴. W kilku przypadkach powołano również szczebel pośredni między komendą okręgu i obwodu w postaci podokręgu. O ile inspektoraty rejonowe powołano w niemal wszystkich okręgach, to podokręgi jako pośrednie ogniwa dowodzenia

²¹ B.M. Nieczuja-Ostrowski, *Rzeczpospolita Partyzancka: Inspektorat „Maria” w walce*, Wydawnictwo Pax, Warszawa 1991, s. 15.

²² Tamże, s. 15–16.

²³ Dywizja piechoty lub brygada kawalerii.

²⁴ G. Górski, *Polskie Państwo...*, s. 181.

pomiędzy okręgiem a obwodami, jedynie w niektórych. Stało się to tam, gdzie ze względu na wielkość okręgów (obszarów) koniecznym było zbliżenie sztabów okręgowych do obwodowych (Podokręg Rzeszów w Okręgu Krakowskim, podokręgi w Obszarze Warszawskim i Okręgu Pomorskim) czy ze względu na specyfikę terenową (Podokręg Zagłębie w Okręgu Śląskim czy Podokręg Piotrków Trybunalski w Okręgu Łódzkim) lub potrzeby operacyjne (Podokręg Nowogródek w Okręgu Wileńskim)²⁵.

Terytorialne organy dowodzenia współczesnej Obrony Terytorialnej

Terytorialne organy dowodzenia Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego – podobnie jak pozostałe jego struktury – zaczęto niestety tworzyć dopiero po klęsce wrześniowej. Zatem pierwsze lata okupacji poświęcono na budowę struktur, szukanie odpowiednich ludzi, zaznajamianie ich z terenem i obowiązkami, zgrywanie. Przed 1939 rokiem nie wykorzystano potencjału, jakim były zorganizowane terytorialne organy administracji wojskowej oraz przygotowani rezerwiści, którzy powinni stać się kadrą dla konspiracyjnych terenowych struktur dowodzenia podziemnej armii. Czerpiąc z tego doświadczenia, zarówno braku takich przygotowań, jak i budowy Państwa Podziemnego w latach 1939–1945, należy odpowiednio przygotować administrację państwową, wojsko oraz społeczeństwo do pracy i walki w warunkach konspiracji. Dotyczy to również terytorialnych organów dowodzenia. Doświadczenia II wojny światowej i Polskiego Państwa Podziemnego wskazują, że już w czasie pokoju wszystkie struktury systemu bezpieczeństwa narodowego oraz całe społeczeństwo winno być przygotowane nie tylko na wypadek sytuacji kryzysowych i działań wojennych, ale również na funkcjonowanie i walkę w warunkach okupacji. Dotyczy to także terytorialnych organów dowodzenia, odgrywających – przy realnej groźbie utraty w warunkach okupacji łączności z władzami centralnymi, które mogą znaleźć się na emigracji – podstawową rolę w kierowaniu dalszą walką na podległym terenie oraz koordynacją działań innych podmiotów. Nadal aktualne pozostają wnioski z analizy doświadczeń innych państw dotyczące dowodzenia obroną terytorialną, zaprezentowane przez Ryszarda Jakubczaka i Józefa Marcza:

1. Terytorialne organy dowodzenia są stałym elementem sił zbrojnych.
2. Terytorialne organy dowodzenia są rozmieszczone na obszarze całego kraju.
3. Struktury terytorialnych organów dowodzenia i ich obszary odpowiedzialności są stałe zarówno w czasie pokoju, jak i w okresie wojny.
4. Obszary odpowiedzialności terytorialnych organów dowodzenia zazwyczaj pokrywają się z obszarami podziału administracyjnego państwa.
5. Terytorialne organy dowodzenia odpowiadają za przygotowanie podległych obszarów do obrony pod względem operacyjnym.
6. Terytorialne organy dowodzenia kierują obroną militarną w swoich rejonach odpowiedzialności.

²⁵ Tamże, s. 181.

7. Terytorialne organy dowodzenia są łącznikami między siłami zbrojnymi a sferą cywilną.
8. Terytorialne organy dowodzenia koordynują działania sfery cywilnej na rzecz sił zbrojnych²⁶.

R. Jakubczak, krytykując likwidację okręgów wojskowych oraz pozostawienie regionalnym sztabom wojskowym jedynie kompetencji administracyjno-organizacyjnych, proponuje, aby funkcjonowanie terytorialnego kierowania obronnością RP w czasie pokoju objęło:

- 5 okręgów wojskowych lub obszarów obrony albo wsparcia (północno-zachodni jako „Pomorski”, południowo-zachodni – „Śląski”, północno-wschodni – „Mazurski”, południowo-wschodni – „Małopolski” oraz – opcjonalnie – „Centralny”),
- 16 dowództw wojewódzkich obrony (bądź dowództw wojewódzkich OT lub wsparcia terytorialnego),
- 109 dowództw obwodowych obrony, w których znalazłoby się: 308 dowództw powiatowych obrony (albo dowództw powiatowych OT lub wsparcia terytorialnego) i 64 dowództwa miejskie obrony (dowództwa miejskie OT lub wsparcia terytorialnego).

Z kolei wojenna struktura terytorialnego kierowania obronnością państwa polskiego powinna zdaniem R. Jakubczaka składać się z:

- 5 okręgów wojskowych (obszarów obrony lub wsparcia terytorialnego),
- 16 regionalnych dowództw obrony lub wsparcia terytorialnego,
- 125 dowództw brygad OT, powstałych ze 109 obwodowych dowództw obrony, i 16 brygad OT „wojewódzkich”, w czasie pokoju funkcjonujących jako ośrodki przeszkalanania żołnierzy i szkolenia obronnego osób nieobjętych zasadniczą służbą wojskową. Dowództwa obrony miast wchodziłyby w podporządkowanie tychże brygad (jako dowództwa fortecznych batalionów OT) lub regionalnych dowództw obrony (w wypadku gdyby były dowództwami fortecznych pułków, brygad i dywizji OT)²⁷.

Podobne poglądy wyraża J. Marczak. Jego zdaniem, operacyjnymi organami dowodzenia OT na obszarach operacyjnych winny stać się dowództwa okręgów wojskowych, operacyjno-taktycznymi – wojewódzkie sztaby wojskowe, taktycznymi – wojskowe komendy uzupełnień i dowództwa garnizonowe²⁸.

Również autorzy opublikowanych w ramach kampanii społecznej akcji *Odbudujmy Armię Krajową!* „Założeń strategicznych budowy (odbudowy) terytorialnego komponentu Sił Zbrojnych RP” proponują, by terytorialne organy dowodzenia OT stanowiły: dowództwo obszarów AK (OT) (kilka województw), dowództwa

²⁶ R. Jakubczak, J. Marczak, *Obrona Terytorialna Polski na progu XXI wieku*, Bellona, Warszawa 1998, s. 117–118.

²⁷ R. Jakubczak, *Współczesne wojska Obrony Terytorialnej*, Bellona, Warszawa 2014, s. 324.

²⁸ J. Marczak, *Koncepcja Strategiczna Obrony Terytorialnej Polski w XXI wieku (wizja strategiczna Obrony Terytorialnej Polski 2010)*, <http://www.obronanarodowa.pl/artykuly/display/koncepcja-strategiczna-ot-wedlug-plk-r-dr-hab-jozefa-marczaka> [17.04.2015].

okręgów AK (OT) lub wojewódzkie dowództwa AK (OT), dowództwa obwodowe AK (OT) lub powiatowe dowództwa AK (OT)²⁹.

Problemowi organizacji i pracy dowództw terytorialnych już w warunkach konspiracji uwagę poświęca Krzysztof Gąsiorek. Stwierdza on, że w okresie kryzysu militarnego stany osobowe terytorialnych organów dowodzenia zostaną rozwinięte do etatów wojennych. Będzie to dotyczyć rejonowych komend Obrony Terytorialnej, wojewódzkich sztabów wojskowych, komórek sztabowych OT dowództw okręgów wojskowych, rodzajów sił zbrojnych i Sztabu Generalnego WP. Spowodowane to będzie zarówno koniecznością podjęcia znacznego wysiłku dowódczo-sztabowego w celu wypracowania przeciwdziałania z przewidywanego zagrożenia, jak i pracą planistyczną i aktualizacyjną oraz samym kierowaniem siłami i środkami OT w skali całego państwa³⁰. Już w tym czasie część sił i środków terytorialnych organów dowodzenia powinna zostać ukryta i – uzupełniona dodatkowymi osobami funkcyjnymi – przenieść się w uprzednio wybrane rejony i obiekty konspiracyjnego dowodzenia. Będzie pozostawać w gotowości do przejęcia dowodzenia wojskami i siłami OT, które po etapie walki regularnej przejdą do działań nieregularnych lub będą kontynuować walkę w konspiracji. Terytorialne organy dowodzenia winny być przygotowane w trakcie kryzysu do kierowania walką podległych struktur dowodzenia OT zarówno na czas wtargnięcia nieprzyjaciela i włamywania się jego zgrupowań uderzeniowych w nasze ugrupowanie obronne, jak i dowodzenia wojskami OT w działaniach nieregularnych, prowadzonych do chwili rozpoczęcia okupacji zajętej przez wroga części terytorium Polski. Następnie kierowaniem OT zajmą się konspiracyjne terytorialne organy dowodzenia OT, wydzielane już w okresie kryzysu z części terytorialnych organów dowodzenia³¹.

Przechodząc ze stanów wojennych do konspiracji terytorialne organy dowodzenia winny liczyć, zdaniem K. Gąsiorka, 2–4 kadrowych pracowników, a dowódcą konspiracyjnego sztabu OT zostawałby odpowiednio do tego przygotowany oficer rezerwy. Uzupełnieniem byłiby rezerwiści wcielani do wojska z urzędów administracji państwowej – również w sposób skryty przygotowani do pełnienia takich obowiązków. Dla ich właściwego funkcjonowania w warunkach okupacji już wcześniej należy przygotować odpowiednie środki łączności, środki płatnicze okupanta, miejsca przeznaczone do ukrytego bytowania lub zamieszkania oraz prowadzenia działalności służbowej, także wyznaczenie sił ubezpieczenia i logistyki³².

Konspiracyjny wojewódzki sztab wojskowy powinien liczyć około 15 oficerów, w tym 4 zawodowych. W jego składzie mogą się znaleźć: dowódca, 4 oficerów

²⁹ Założenia strategiczne budowy (odbudowy) terytorialnego komponentu Sił Zbrojnych RP, <http://www.obronanarodowa.pl/content/strategiczna-koncepcja-ak.html> [17.04.2015].

³⁰ K. Gąsiorek, *System Obrony Terytorialnej w warunkach funkcjonowania państwa podziemnego*, [w:] *Państwo Podziemne. Wybrane problemy*, red. J. Marczak, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 1999, s. 89–90.

³¹ Tamże, s. 90.

³² Tamże.

operacyjnych (w tym dwóch specjalistów wojsk inżynieryjnych i po jednym lotnictwa wojsk lądowych i ogólnowojskowy), po dwóch oficerów rozpoznawczych, łącznościowców, logistyków, żandarmów, prawników oraz lekarz i oficer organizacyjno-kadrowy. Przy takim rozwiązaniu sztab liczyłby 17 oficerów, w tym czterech zawodowych. Ubezpieczenie jego działalności zapewniałyby właściwe dla rejonu jego funkcjonowania siły wojsk OT³³. Reszta składu osobowego WSzW w sytuacji zbliżania się frontu powinna – nadal dowodząc walką regularną sił OT lub koordynując ich działania nieregularne – zostać wycofana na obszar niezajęty przez nieprzyjaciela. Działająca na obszarze powiatu konspiracyjna rejonowa komenda OT powinna, zdaniem K. Gąsiora, składać się z dwóch oficerów zawodowych (ze składu RKOT, najlepiej sapera i ogólnowojskowego) oraz sześciu oficerów rezerwy: łącznościowca, rozpoznania, operacyjnego, logistyka, żandarma, kadrowego-prawnika. KRKOT przejmowałaby kierowanie siłami OT w obwodzie odpowiedzialności po wycofaniu się reszty RKOT i zajęciu terenu przez nieprzyjaciela³⁴.

Wnioski

Reasumując, należy stwierdzić, że terytorialne organy dowodzenia państwa podziemnego, zawczasu przygotowane do pełnienia swoich funkcji, powinny oprzeć się na trzech szczeblach:

- obszaru obronnego, obejmującego teren okręgu wojskowego czasu pokoju. Postuluje się zatem odbudowę struktur okręgowych w liczbie pięciu okręgów (w tym centralnym obejmującym stolicę). Dowództwa okręgów wojskowych powinny stać się organami administracyjno-operacyjnymi.
- wojewódzkim (w terminologii „akowskiej” – okręgowym),
- powiatowym (analogicznie – obwodowym).

Na szczeblu województwa (poziom operacyjno-taktyczny) za dowodzenie siłami OT powinny odpowiadać wojewódzkie sztaby wojskowe, również przeorganizowane z organów o charakterze wyłącznie administracyjnym³⁵, w organy dowodzenia. Na szczeblu powiatu (poziom taktyczny) terytorialne dowództwa stanowić powinny wojskowe komendy uzupełnień oraz dowództwa garnizonów, również przeorganizowane z jednostek administracji wojskowej w organy dowodzenia. Część stanów osobowych terytorialnych organów dowodzenia już w czasie pokoju powinna zostać przygotowana do przejścia do pracy podziemnej na wypadek zajęcia części lub całości terytorium państwa przez nieprzyjaciela. Dotyczy to zarówno kadry zawodowej (kilku oficerów) jak i rezerwy (najlepiej oficerów rezerwy związanych z administracją państwową lub samorządową). Należy również przygotować

³³ Tamże.

³⁴ Tamże, s. 91.

³⁵ Szerzej na temat obecnej organizacji terytorialnych organów administracji wojskowej: R. Szynowski, *Administracja wojskowa w systemie bezpieczeństwa narodowego*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2013.

odpowiednie miejsce ukrycia, środki łączności oraz siły zabezpieczenia dla podziemnego dowództwa.

W czasie działań wojennych uzupełnione o zmobilizowanych rezerwistów dowództwa terenowe kierowałyby regularnymi i nieregularnymi działaniami podległych im wojsk OT. W razie realnej groźby zajęcia terenu przez przeciwnika wycofałyby się one, pozostawiając na miejscu oficerów mających stanowić dowództwo oddziałów OT kontynuujących działania nieregularne w warunkach okupacji. Terytorialne organy dowodzenia będą koordynować działania formacji wojskowych, struktur państwowych oraz organizacji społecznych działających w podziemiu na rzecz wyparcia okupanta z terenu Polski. Ich rola wzrośnie jeszcze, jeśli dojdzie do zerwania łączności z władzami centralnymi (np. w wypadku udania się ich na emigrację). Terytorialne dowództwa staną się w ten sposób jednym z filarów systemu bezpieczeństwa państwa podziemnego.

Zarówno doświadczenia historyczne, jak i współczesne zagrożenia, wskazują jasno, że aby system bezpieczeństwa narodowego był skuteczny, powinien być wcześniej odpowiednio przygotowany. Dotyczy to zarówno aparatu państwowego, Sił Zbrojnych, jak i całego społeczeństwa. Podstawą systemu bezpieczeństwa RP winna stać się organizacja wojskowa oparta na powszechnej obronie terytorialnej, wykorzystującej potencjał własnego społeczeństwa, a przygotowana do realizacji swoich celów w czasie pokoju, kryzysu i wojny, również na wypadek okupacji i walki podziemnej.

Bibliografia

- Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. I, Studium Polski Podziemnej, Londyn 1970.
- Bór-Komorowski T., *Armia Podziemna*, Bellona – De Agostini, Warszawa 2014.
- Gąsiorek K., *System Obrony Terytorialnej w warunkach funkcjonowania państwa podziemnego*, [w:] *Państwo Podziemne. Wybrane problemy*, red. J. Marczak, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 1999.
- Górski G., *Polskie Państwo Podziemne 1939–1945*, Fundacja Archiwum Pomorskie Armii Krajowej, Toruń 1998.
- Hirsz Z.J., *II Rzeczpospolita. Polskie Państwo Podziemne 1939–1945*, Białystok 1998.
- Jakubczak R., *Współczesne wojska Obrony Terytorialnej*, Bellona, Warszawa 2014.
- Jakubczak R., Marczak J., *Obrona Terytorialna Polski na progu XXI wieku*, Bellona, Warszawa 1998.
- Kijewska J., Sanojca A. (oprac.), *Schemat organizacyjny SZP–ZWZ–AK 1939–1945. Podział tere-
nu II Rzeczypospolitej na Okręgi, Inspektoraty Rejonowe i Obwody oraz kryptonimy siatki
terenowej*, „Dzieje Najnowsze” 1980, R. XII, nr 3.
- Kitler W., *Bezpieczeństwo narodowe. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Akade-
mia Obrony Narodowej, Warszawa 2012.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2
kwietnia 1997 r.*
- Marczak J., *Koncepcja Strategiczna Obrony Terytorialnej Polski w XXI wieku (wizja strategiczna
Obrony Terytorialnej Polski 2010)*, [http://www.obronanarodowa.pl/artykuly/display/
koncepcja-strategiczna-ot-wedlug-plk-r-dr-hab-jozefa-marczaka](http://www.obronanarodowa.pl/artykuly/display/koncepcja-strategiczna-ot-wedlug-plk-r-dr-hab-jozefa-marczaka) [17.04.2015].
- Nieczuja-Ostrowski B.M., *Rzeczpospolita Partyzancka: Inspektorat „Maria” w walce*, Wydaw-
nictwo Pax, Warszawa 1991.

- Ostasz G., *Podziemna Armia Podokrąg AK Rzeszów*, Wydawnictwo Libra, Rzeszów 2010.
- Salmonowicz S., Ney-Krwawicz M., Górski G., *Polskie Państwo Podziemne. Polish Underground State*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2009.
- Szynowski R., *Administracja wojskowa w systemie bezpieczeństwa narodowego*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2013.
- Trudny, ale dobry rok, „Polska Zbrojna” 2013, nr 4.
- Założenia strategiczne budowy (odbudowy) terytorialnego komponentu Sił Zbrojnych RP, <http://www.obronanarodowa.pl/content/strategiczna-koncepcja-ak.html> [17.04.2015].

Territorial authorities of command in the security system of the underground state

Abstract

The article presents the role of territorial military authorities in the state structures of command operating in the conspiracy. Analyzed the Polish experience of World War II and the creation of territorial structures Home Army (Armed Forces in the country). It also presents the concept of the territorial authorities of territorial defense command and prepare them for the transition to the underground struggle and command actions territorial irregular forces against the occupation.

Słowa kluczowe: terytorialne organy dowodzenia, obrona terytorialna, państwo podziemne

Keywords: territorial military authorities, territorial defense, underground state

Przemysław Wywiat

dr nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Bezpieczeństwa i Edukacji Obywatelskiej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie